Saturnský verš: shrnutí bádání[1]

■ MARTINA VANÍKOVÁ (Praha)

Saturnský verš je pojmenování metrického systému, v němž jsou složeny nejstarší latinské literární památky. Bouřlivé diskuse probíhají již dvě století a navrhované teorie jsou často v ostrém protikladu. Vzhledem k nepřehlednosti a množství literatury věnující se saturnskému verši jsme považovali za vhodné sestavit stručný přehled pokusů o řešení následujících problémů týkajících se saturnského verše: problém interpretace antických zpráv, dochovaného primárního materiálu, původu a metrické struktury.

1. Antické zprávy o saturnském verši

První zmínku o saturnském verši nacházíme u Ennia (mladšího současníka Livia Andronika a Naevia), který přenesl do římského prostředí řecký časoměrný hexametr:

> *...Scripsere alii rem*
> *versibus quos olim Faunei vatesque canebant,*
> *... nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc.*
> (ENN. *ann.* 213-216)

Pojmenování verše se objevuje poprvé u M. Terentia Varrona v poznámce k Enniovým veršům:

> *Fauni dei Latinorum, ... hos versibus, quos vocant Saturnios, in silvestribus locis traditum est solitos fari, quo fando Faunos dictos.* (VARRO *ling.* 7,36)

Nejdelší antické pojednání o saturnském verši pochází z pera Caesia Bassa, gramatika doby Neronovy. Zmiňuje se o problému původu saturnského verše, uvádí příklady saturnských veršů. Za vzorový považuje verš *Malum dabunt Metelli Naevio poetae*, což po něm opakují všichni novodobí badatelé. K problému jeho metrické struktury Caesius Bassus poznamenává:

[1] Článek vznikl díky podpoře GA UK v rámci grantového projektu „Saturnský verš", č. 7451/2007.

Hic enim saturnius constat ex hipponactei quadrati iambici posteriore commate et phallico metro.
(BASS. *gramm.* VI 266,8-9)

Popisuje tedy časoměrný verš, o němž dále říká, že je původu řeckého.

O řeckém původu a časoměrném charakteru saturnského verše zanechal zprávu také Terentianus Maurus (konec 2. století):

sed est origo graeca, ... (TER. MAUR. 2503)
post rectius probatum est,
ut tale colon esset
iunctum tribus trochaeis, ... (TER. MAUR. 2511-2513)

O saturnském verši se zmiňují i další římští gramatici a antikvarianisté[2] výhradně jako o verši časoměrném.

Římským básníkům, zvyklým již na pravidelné, hladce plynoucí časoměrné schéma, zněl saturnský verš nelibě. Tak u Horatia čteme:

Graecia capta ferrum victorem cepit et artis
intulit agresti Latio. sic horridus ille
defluxit numerus Saturnius... (HOR. *epist.* 2,1,156-158)

Podobně u Vergilia:

...nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
versibus incomptis ludunt... (VERG. *georg.* 2,385-386)

K tomuto místu pak na konci 4. století poznamenává Servius:

„Versibus incomptis ludunt" id est carminibus Saturnio metro compositis, quod ad rhythmum solum vulgares componere consuerunt. (SERV. *georg.* 2,385-386)

Serviův komentář v 19. a 20. století vyvolává jeden ze zásadních sporů ohledně saturnského verše: Co měl Servius na mysli slovy *ad rhythmum solum*? Zastánci akcentové teorie interpretují výraz *rhythmus* jako protiklad ke kvantitě, tedy v podstatě jako synonymum k *accentus*, a považují jej za jeden z důkazů pro akcentovou teorii,[3] nebo alespoň za důkaz, že už někteří Římané věřili, že je saturnský verš vystavěn na jiném než časoměrném principu. Naproti tomu zastánci kvantitativní teorie se snaží Serviova slova vysvětlit

[2] Přehledně BERGFELD (1909: 2-6); detailněji KRUSCHWITZ (2002).

[3] Např. BARCHIESI (1962: 311): „Servius, otec moderní akcentové teorie..."; TODD (1940: 145): „Předpokládám, že to bylo něco podobně vágního jako dnešní hovorové slovo »s w i n g«; a že Servius poukazuje na to, že saturnský verš, užívaný pouze nevzdělanci (*vulgares*), se lišil od poezie vzdělanců a literátů tím, že nebyl závislý na kvantitě, ale právě na tomto (akcentovém) »s w i n g u«."

tak, aby nebyla v protikladu k předpokládané časoměrné struktuře verše,[4] a pochopitelně upřednostňují časoměrný výklad Caesia Bassa a ostatních gramatiků.

Je však třeba poznamenat, že římští gramatikové byli velmi vzdáleni době, kdy byl saturnský verš živým, v literatuře užívaným veršem. Jeho struktuře tedy již zřejmě nerozuměli a snaha o její popis je pravděpodobně zavedla k výkladu pomocí známých metrických principů řecké časoměrné poezie,[5] neboť jim jiné principy nejspíše nebyly známy.

2. Dochované verše

Badatelé se neshodují ani v otázce, které verše je s jistotou možné považovat za saturnské. Antické zprávy nám jako saturnské verše identifikují pouze Naeviovo epos *Bellum Poenicum*, verš Metellů a dva verše z *tabulae triumphales*. Novodobými badateli bývají za saturnské shodně pokládány:

- *Odussia* Livia Andronika – cca 27 veršů,
- *Bellum Poenicum* Cn. Naevia – cca 50 veršů,
- verš *Malum dabunt Metelli Naevio poetae...*,[6]
- Naeviův epitaf – 6 veršů,
- elogia Scipionů (*CIL* I², 6-16) – 28 veršů.

Nicméně např. Leo (1905) uvádí seznam více než 200 saturnských veršů, včetně mnoha neúplných. Zařazuje do něho nápisy a epigramy (např. dva verše z *tabulae triumphales*,[7] epigramy Appia Claudia Caeca, epitaf Caecilia,[8] nápis faliských kuchařů,[9] nápis z hrobky Eurysacovy[10] atd.), ale také *Carmen Arvale*.[11] Zander (1918) uvádí seznam dokonce 333 saturnských veršů. Kro-

[4] Např. HAVET (1880: 358): „*Ad rhythmum solum* Servius certissime non eo sensu scripsit, quem plerique admittunt, id est ad accentum solum. Nam numquam veteres loquuntur de accentu, ut cum rhythmo commune quicquam habeat. Neque hic Servius sollemnis inter rhythmum et metrum distinctionis meminit, qui de metro ad rhythmum composito loquitur. Ea verba nos sic intellegimus: ad arsin solam, ita ut syllabae in arsi positae nihil referat utrum productae sint an correptae."

[5] Cf. např. FITZHUGH (1912: 20): „Bassus překroutil předklasickou tradici svým umělým řeckým iktem ..., dopustil se podvodu, který spočíval v helenizování."

[6] BASS. *gramm.* VI 266,7.

[7] BASS. *gramm.* VI 265,29; BASS. *gramm.* VI 265,25.

[8] *CIL* I² 1202.

[9] *CIL* I² 364.

[10] *CIL* I² 1203-1205.

[11] *Carmen Arvale* (*CIL* I² 2) či také *Carmen fratrum Arvalium* je starobylý hymnus vzývající polní božstva. Začíná slovy *Enos Lases iuvate*. Bývá často označován za skladbu složenou v saturnských verších, či bývá poukazováno alespoň na příbuznost mezi metrem tohoto hymnu a metrem saturnských veršů (cf. TANNER 1961). Za-

mě nápisu faliských kuchařů byly coby saturnské verše identifikovány ještě další nápisy v jiných italických jazycích: Buecheler[12] za saturnské nápisy prohlásil dva nápisy oské,[13] za saturnský verš bývá považován i faliský nápis *CIE* 8179 – *foied vino pipafo cra carefo*, Vetter rozpoznal schéma saturnských veršů ve faliském nápisu *CIE* 8079.[14]

Na opačné straně stojí badatelé, kteří pracují pouze s nejstaršími literárními saturnskými verši, tj. s verši Livia Andronika a Naevia (např. De Groot 1967). To odpovídá tendenci odlišovat literární a nápisné saturnské verše, z nápisných pak pouze opatrně vybírat verše do užšího seznamu „nepochybných saturnských veršů".

3. Původ saturnského verše

Ani v otázce původu saturnského verše nepanuje mezi badateli shoda. Dá se říci, že existují dvě základní hypotézy, tedy hypotéza o řeckém původu saturnského verše (již obhajují pouze někteří zastánci časoměrných výkladů) a hypotéza, že jde o verš domácí italický, resp. praindoevropský,[15] již zastává většina badatelů.

Zastánci indoevropské hypotézy předpokládají společného veršového předka saturnského verše, řeckého hexametru, germánské Langzeile[16] a verše védských hymnů. Opakovaně je v literatuře poukazováno na shody mezi saturnským a starým irským veršem.[17]

Mluví-li badatelé o saturnském verši jako o původním italickém verši lidových písní a poezie, nemohou u něj zároveň předpokládat časoměrnou strukturu. S časoměrnou strukturou veršů lze počítat pouze u jazyků s melodickým přízvukem,[18] který latina neměla,[19] a proto je možno v latinské lidové poezii očekávat jen metra založená na přízvuku.

Pokud saturnský verš nebyl lidový, nýbrž umělý verš vytvořený Liviem Andronikem, je možné, že se jeho tvůrce při překladu řeckých hexametrů pokusil ctít principy časoměrné poezie přirozené pro řečtinu (a pro něj samotného). Stejně tak se dá předpokládat, že ctil principy přízvučné poezie přirozené pro latinu, aby byl jeho překlad *Odysseie* rytmicky srozumitelný pro cílové posluchače – římské školáky. Pokud užil časoměrných principů, musíme se ptát, proč tak zdatný spisovatel, jakým bezpochyby Livius Andronicus byl, přetvořil daktylský hexametr:

—⏑̲ ⏑̲ ,—⏑̲ ⏑̲ ,—⏑̲ ⏑̲ ,—⏑̲ ⏑̲ ,—⏑ ,—⏑̲

ve schéma hexametru zcela nepodobné:

⏑—⏑—,⏑—— —⏑—⏑——.[20]

4. Metrická struktura

4.1. Druhy veršů

Nauka o rytmu rozeznává dva typy veršů:[21]

psán byl ovšem až v r. 218 n. l., kdy Římanům již nebyl srozumitelný. Vzhledem ke způsobu zápisu (*scriptio continua*) navíc není jasné rozdělení textu do veršů.

[12] Buecheler zastával názor, že je třeba zkoumat pouze nápisné saturnské verše, jelikož verše literární, dochované v opisech, považoval za nedůvěryhodné (*non vidi*, viz KRÁL 1913: III, 8).

[13] *ID* 216 a 218.

[14] VETTER (1925: 26-31).

[15] Např. HAVET (1880: 16): „Latini sine dubio, cum a ceteris Ario-Europaeis populis separati sunt, aliquem numerum domi et habebant et servaverunt, qui saturnio numero originem dedit."

[16] Starogermánský verš (*Beowulf, Edda...*) obsahuje zpravidla 4 ikty. Výraznou roli v něm hraje aliterace a bývá rozdělen na dvě kóla po dvou iktech.

[17] Zájemce o teorie indoevropského verše odkazujeme na USENER, H., *Altgriechischer Versbau. Ein Versuch vergleichender Metrik*, Bonn 1887 (teorie Urvers); MEILLET, A., *Les Origines indo-européennes des mètres grecs*, Paris 1923; WATKINS, C., Indo-European Metrics and Archaic Irish Verse, *Celtica* 6, 1963, 194-249; WEST 1973; FRASER 1909.

[18] Cf. např. FRASER (1909: 435).

[19] Základní námitka proti tomuto konstruktu, který popisují římští gramatikové opisující z řeckých gramatických příruček, je nasnadě: v latině nemá přízvuk na rozdíl od řečtiny distinktivní platnost. Neexistuje dvojice slov, která by se lišila pouze přízvukem, zatímco v řečtině nalezneme takových dvojic mnoho, např. φῶς × φώς, οἴκοι × οἶκοι). Dalším argumentem je vliv poziční délky na pozici přízvuku – zde se přece vůbec nedá mluvit o stoupavosti či klesavosti melodie, neboť přízvuk je na takové slabice umístěn pouze proto, že je vokál následován dvěma konsonanty. Opomenout nelze ani důvody metrické – zatímco řeckým melodickým přízvukem není metrické schéma ovlivňováno, u římských básníků byla prokázána silná tendence ke slaďování iktu a akcentu, tedy snaha umisťovat akcentované slabiky v tezi. Přes tyto i další neuvedené důvody se teorie o melodickém přízvuku v latině překvapivě někteří badatelé stále drží.

[20] Schéma „vzorového verše" *Malum dabunt...*, jak jej chápali antičtí gramatikové, a zároveň výchozí schéma saturnského verše pro novodobé časoměrné teorie.

[21] Druhy veršových systémů dle Novotného (NOVOTNÝ 1955, 26 n.). Jiné členění uvádí HRABÁK (1978) – rozlišuje čtyři typy veršů: verš sylabotónický, nepřesně nazývaný přízvučný, určený počtem slabik ve verši a uspořádáním přízvučných a nepřízvučných slabik. Verš tónický normuje počet slabik se slovními přízvuky, zatímco počet lehkých dob je libovolný. Verš sylabický má pravidelný počet slabik a zpravidla střední dieresi. Verš časoměrný, založený na pravidelném střídání dlouhých a krátkých slabik bez ohledu na slovní přízvuk, je příznačný pro jazyky s melodickým přízvukem a fonologickou délkou slabik.

- verše i s o s y l a b i c k é (stejnoslabičné), v nichž vzniká dojem rytmu pravidelným členěním proudu řeči na řady o stále stejném počtu slabik;
- verše k l a d o v é, v nichž dojem rytmu vzniká pravidelným členěním proudu řeči na řady o stejném počtu slabik se zvláštním rytmickým důrazem (tj. tezí, kladů), které jsou kladeny buď libovolně, nebo podle určitého řádu. Např. mohou být rytmicky zvýrazněny slabiky dlouhé (p r o s o d i e č a s o m ě r n á), či přízvučné (p r o s o d i e p ř í z v u č n á).

Pro saturnský verš byly rozpracovány nejrůznější teorie: bývá řazen mezi verše isosylabické i kladové (a to s prosodií časoměrnou, přízvučnou, částečně časoměrnou a částečně přízvučnou), a existují i teorie prohlašující jej za verš arytmický.

4.2. Stručný přehled vývoje teorií metrické struktury saturnského verše

Metrické schéma saturnského verše bylo záhadou již pro římské gramatiky, ačkoli svorně (až na Servia) zastávali názor, že jde o verš časoměrný.

I novodobé popisy[22] metrické struktury saturnského verše jsou zpočátku založeny na časoměrných principech, ačkoli první pokusy stanovit ji na základě přízvuku spadají již do dvacátých let 19. století.[23] V osmdesátých a devadesátých letech 19. století je systematicky zpracovávána přízvučná teorie. Nová vlna zájmu o časoměrnou teorii se pak zdvihá po uveřejnění Leova spisu *Der Saturnische Vers* (1905).

V průběhu 20. století byly obhajovány nejrůznější teorie, o nichž pojednáme níže. Nejvíce zastánců mají rozličné varianty teorie akcentové, své zastánce však stále má i teorie časoměrná.

4.3. Časoměrné teorie

Časoměrná prosodie je založena na střídání slabik krátkých a dlouhých (a to jak pozičně, tak přirozeně) s tím, že tezi tvoří obvykle slabika dlouhá, zatímco arze může být tvořena krátkou slabikou (např. v trocheji a jambu), dlouhou slabikou (ve spondeji) či dvěma krátkými slabikami (v anapestu, daktylu). Podle těchto pravidel se dá jednoduše stanovit prosodické schéma „vzorového saturnského verše" (*Malum dabunt Metelli Naevio poetae*):

∪—∪—∪———∪—∪——.

[22] Základy novodobé metriky položil H. Hermann ve spise *Elementa* (1816). O saturnském verši však uveřejnil jiný spis již v r. 1799.

[23] První, kdo (dle KRÁLE 1913: 4) pokládal saturnský verš za rytmický, tedy nezaložený na časomíře, byl v roce 1825 Santen (*non vidi*: SANTEN, L., *Terentianus Maurus, Notae*. Utrecht 1825).

Již Caesius Bassus ovšem přiznává, že takových veršů nelze nalézt mnoho:

...ut vix invenerim apud Naevium, quos pro exemplo ponerem.
(BASS. *gramm.* VI 265,14)

V odborných pojednáních pracujících s časoměrnou strukturou saturnského verše se setkáváme se dvěma způsoby, jak se vyrovnat s verši, které naznačené struktuře neodpovídají. První způsob spočívá v metrických záměnách jednotlivých stop (např. v rozvedení trocheje v daktyl či tribrachys), druhý způsob spočívá v úpravě délky slabik (např. jambické krácení). Následující přehled neobsahuje všechny možnosti metrických záměn a úprav navrhovaných zastánci časoměrné teorie, ale pouze ty nejdůležitější či zvláštní.

4.3.1 Metrické záměny a úpravy

- anakruze (tj. předrážka):

V závislosti na tom, zda dávají přednost trochejskému, či jambickému schématu kól, připouštějí badatelé v saturnském verši anakruzi (v jednom nebo v obou kólech), nebo ji zavrhují. Pokud ji připouštějí, předpokládají její trvání v délce jedné až dvou dob.

- dlouhá slabika může být zastoupena dvěma krátkými:

Připouští se tedy dvojslabičná teze či arze ve tvaru ∪ . V případě teze mají pak tyto dvě krátké slabiky jeden společný iktus.

- záměny stop:

Obhájci časoměrné teorie se odvolávají na metrickou volnost u starých římských scéniků, u nichž se mohou na všech místech místo jambů (∪—) vyskytovat anapesty (∪ —), místo trochejů (—∪) daktyly (—∪), a dále mohou být jamby i trocheje, z nichž se verš skládá, všude kromě klauzulí nahrazeny spondejem (——). Jinými slovy arze mohou mít libovolný tvar: ∪, ∪ , —.

Bergfeld (1909: 52) uznává na základě antických zpráv tyto varianty stop: jamb, trochej, daktyl, anapest, tribrachys (∪ ∪), spondej, a dále útvary ∪—∪, ∪——, ——∪, ———, tedy libovolný útvar s jedinou výjimkou – jako samostatnou stopu neuznává pyrrhichij (∪), který naopak uznává např. Leo.[24] Problém Bergfeldovy teorie, podle níž lze jednotlivé stopy nahradit kteroukoli z výše uvedených variant a jež zároveň připouští jedno- či dvouslabičnou anakruzi, vidíme ve skutečnosti, že téměř libovolnou větu o délce 10-24 slabik lze pak pokládat za saturnský verš.[25]

[24] Leovo schéma saturnského verše má tvar (dle Arnolda 1907: 103):
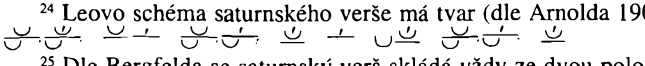

[25] Dle Bergfelda se saturnský verš skládá vždy ze dvou poloveršů o schématu: (∪,∪)—∪—∪—(∪)|–|, přičemž ~ značí libovolně dlouhou slabiku či pauzu.

• potlačení arzí:
Badatelé se shodují v tom, že v saturnském verši bývají arze potlačeny, ač se zcela neshodují, ve kterých pozicích k tomu dochází. Bergfeld nepřipouští potlačení arze po tezi ve tvaru ⏑́ , což ovšem připouští Leo (1905: 70), který navíc tvrdí, že většinou bývají potlačeny poslední arze v kólu; Havet (1880: 10) totéž tvrdí o předposlední arzi v kólu, zatímco Reichardt (1893: 211 n.) počítá s pravidelným potlačováním pouze předposlední arze druhého kóla, ale předpokládá možnost potlačovat také arze ostatní.

• hiát, elize:
Většina zastánců časoměrných teorií se shoduje v tom, že hiát je přípustný na césuře. Havet navíc připouští hiát, pokud je koncový vokál v tezi. V otázce umístění césur ovšem také nebylo dosaženo shody – jediná césura, která je uznávána všeobecně, je césura (resp. dierese) rozdělující kóla verše. Dále bývá uznávána tzv. *caesura korschiana*, oddělující vždy poslední tři slabiky kóla:

⏑–́ ⏑–́ ⏑–́— –́⏑–́ ⏑–́—
= *caesura korschiana*, = dierese

Zjednodušeně lze říci, že podle časoměrné teorie se v saturnském verši běžně vyskytují elize i hiát.

• synizese, synkopa
V saturnském verši se dále běžně vyskytují také synizese, např. *deo*, *queat*, *atrocia*, *eius*,[26] a synkopy, z nichž za sporné považujeme některé synkopy navrhované Reichardtem (1893: 238): *min'stratores* a *prosp'rum*.

Na okraj uveďme, že Havet (1880: 81-83) v saturnském verši uznává i rozvádění některých slabik: na základě údajné starší výslovnosti předpokládá vokalickou platnost konsonantu *v* ve skupině *v* + vokál a prosazuje dvojslabičnou výslovnost takových skupin. Tak čte např. *si-lu-a*, *pa-ru-a*, *vo-lu-o*, namísto *sil-va*, *par-va*, *vol-vo*. Takové čtení nelze obhájit.

4.3.2. Odchylné měření délek

• jambické krácení neboli *brevis brevians*:
Vyskytuje se u starších scéniků a badatelé jej předpokládají i pro saturnský verš. Je to jev přenesený z hovorové řeči (viz slova *bene*, *modo*, *cito*): krátká p ř í z v u č n á slabika (*brevis*) s následující dlouhou vytvoří pár, přičemž se dlouhý vokál zkrátí. Tedy z ⏑́— stane se ⏑́ , tzn. d v o j s l a b i č n á t e z e tvořená dvěma krátkými slabikami.

[26] Pro zajímavost uveďme, že slovo *eius* bývá v saturnských verších měřeno jak dvojslabičně s variantami ⏑— i ⏑ , tak jednoslabičně (se synizesí) —.

Takto se často krátila i p o z i č n ě dlouhá slabika ve sledu ⏑—–́, a to na ⏑ –́, čímž vznikaly d v o j s l a b i č n é a r z e. Tak slovo *voluptātem* bylo možno měřit ⏑ –́⏑ namísto ⏑—–́⏑.

Havet (1880: 31 n.) o tomto zákoně pojednává velmi obšírně, rozšiřuje jej také na sekvence s proklitiky, uznává jej pro poziční i přirozené délky a výsledkem aplikace jeho pravidel je např. *ferocia* (nom.) měřená ⏑ —.

• odchylné měření délek v porovnání s klasickou latinou:
U Plauta nalezneme mnoho slabik, které jsou z hlediska klasické časoměrné prosodie krátké, měřených dlouze – jedná se o původní délky. Běžné jsou např. tvary *amāt*. Tyto délky pak bývají zastánci časoměrné teorie uznávány i pro saturnský verš.

• metrické dloužení:
Havet (1880: 56) zavádí tento zákon o metrickém dloužení: „Quaelibet syllaba brevis, si vocis ultima est, in versu saturnio sub ictu posita usque ad duas moras producitur genuinaeque longae fit similis.“ Dále dodává, že pokud je po takové tezi potlačena arze, může být ona původně krátká slabika prodloužena až na délku tří mor, a uvádí skupiny slov, jichž se toto metrické dloužení obzvláště týká, např. *marē*, *regīs* (gen.), *capitibūs*, *omniā*, *obliscerē*, *facilē*, *-quē*, což jsou délky jinak neexistující.

Metrické dloužení slabik pod iktem uznává na základě srovnání s Plautovými verši i Leo (1905: 21) – měří např. *virginem oraret* s dlouhou slabikou *-nem*.

Pokud ovšem může iktus způsobit takto nesmyslné délky,[27] a zároveň můžeme většinu dlouhých slabik zkrátit podle pravidla *brevis brevians*, musíme se ptát, zda je tedy rytmickým činitelem v saturnském verši skutečně časomíra, tedy pravidelné střídání dlouhých a krátkých slabik.

Beare (1957: 121) navíc upozorňuje, že výsledkem aplikace výše uvedených pravidel je 80-90 metrických variant prvního kóla, přestože dochovaných veršů není více než 160!

4.3.3. Shrnutí a srovnání

S problémy, které působila snaha vytvořit jednotné schéma pro všechny saturnské verše, se vyrovnával každý z badatelů jinak, výsledkem jsou rozdílná měření některých veršů. Např. druhé kólon verše

[27] Tento nedostatek se snaží odstranit Reichardt, který uvádí (1893: 233 n.), že krátkou slabiku v tezi nedlouží iktus, ale krátká pauza, která následuje po konci slova, a za jedno ze základních pravidel pro saturnský verš pokládá, že každá teze může být realizována krátkou slabikou. Problém takto formulované teorie ovšem tkví v tom, že ve vázané rytmické řeči nelze předpokládat pauzu za téměř každým slovem, protože by se porušila plynulost rytmu.

bicorpores Gigantes | *magneique Atlantes*

(NAEV. *carm. frg.* 19)

měří
Bergfeld: ⏑́ — ⏑ ⏑ ⏑́ —
Reichardt: ⏑́ — ⏑́ ⏑ ⏑́ —
Zander: — ⏑́ ⏑ ⏑́ — (s elizí),
tedy slabiku *-que* měří jeden krátce v arzi, druhý dlouze v tezi, třetí ji eliduje.

Dalším příkladem rozporně měřeného verše je

ibidemque vir summus adprimus Patroclus

(LIV. ANDR. *carm. frg.* 10)

– povšimněme si pozic iktů a césur:
Reichardt: ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑
Bergfeld: ⏑ ⏑́ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑
Mueller: ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑́ ⏑́ ⏑ .

Zastánci časoměrného saturnského verše připouštějí v podstatě libovolnou podobu arzí, včetně možnosti je ve většině pozic zcela potlačit, což (přestože se jednotliví badatelé v jejich měření neshodují) časoměrnému schématu na důvěryhodnosti neubírá, ovšem teze měřené krátce jsou v rozporu s podstatou časoměrné prosodie – např. schéma verše

noctu Troiad exibant capitibus opertis (NAEV. *carm. frg.* 4)

vypadá téměř u všech zastánců časoměrné struktury takto:
— ⏑́ — ⏑́, — ⏑́ — ⏑ ⏑⏑́, ⏑ ⏑́ — .[28]

Pokud se chtějí vyhnout krátkým tezím, uznávají badatelé na mnoha místech metrické dloužení (Leo a Havet měří *capitibus*: ⏑ ⏑ ⏑́ —).

4.3.4. Časoměrná teorie v současnosti

V současné době lze pozorovat odklon od časoměrné teorie ve prospěch teorií přízvukových, isosylabických a jiných, přesto však stále má své zastánce. Poslední nám známou prací, která pracuje s časoměrnou strukturou saturnského verše, je článek G. Klosse (1993).

4.4. Akcentové teorie

Přízvučná prosodie je založena na pravidelném střídání přízvučných a nepřízvučných slabik. Teze jsou tvořeny slabikami přízvučnými, arze nepřízvučnými. Přízvučnou prosodii nacházíme u jazyků s dynamickým přízvukem (mj.

[28] KRÁL (1913: 43): „Verš, v němž arse požívají svrchované volnosti a v němž ani these nejsou určité a pevné a mohou míti týž vzhled jako arse, přestává býti veršem...“

latina). V průběhu 19. a 20. století se stále více badatelů nespokojených s komplikovanými časoměrnými teoriemi přiklánělo k akcentovým výkladům saturnského verše.

Na rozdíl od časoměrných teorií, které víceméně všechny vycházejí ze stejného základního schématu, jsou akcentové teorie daleko rozmanitější – některé předpokládají 3 ikty v prvním kólu, 2 v druhém, jiné po 3 iktech v obou kólech, existuje i teorie předpokládající 4 ikty v každém kólu. Tyto rozmanitosti jsou způsobeny zejména odlišnou aplikací sekundárního akcentu.[29]

4.4.1. Akcentové teorie založené na penultimovém pravidle

4.4.1.1. Jednotlivé teorie

Systematicky rozpracoval akcentovou teorii jako první Keller ve spise *Der Saturnische Vers* (1883), podle nějž má saturnský verš schéma:

(x)x́xx̀x x x́x (x)x́xx̀ x x́x.[30]

Druhé kólon mívá také tvar (x)x́x x x́x nebo x́xx̀ ⏑́ x. Slova mohou mít dva přízvuky, hlavní a vedlejší, arze mohou být rozvedeny v xx, v obou kólech se připouští anakruze. Hiát je povolen mezi kóly, styk dvou přízvučných slabik je zakázán.[31] Keller rozlišuje přísné saturnské verše z 2. stol. př. n. l. a drsnější saturnské verše ze starších dob, pro něž pravidla uvolňuje.[32]

Thurneysen (1885: 47-50) stanovil pro přízvuk v saturnském verši nová pravidla: první slabika ve verši je vždy přízvučná, v prvním kólu jsou vždy 3 akcenty, ve druhém kólu 2, pětislabičná a delší slova mají sekundární akcent vždy, čtyřslabičná jej mají pouze někdy – v závislosti na svém tvaru a pozici.

Lindsay (1893: 167 n.) Thurneysenova pravidla přebírá a dále zpřesňuje: pokud první slabika ve verši nemá akcent, vytvoří se zde akcent sekundární,

[29] Sekundární akcent je další (často slabší) akcent ve víceslabičném slově, resp. slovním celku. Názorně jej lze ukázat na příkladu – ve verši „**Hol**ka **mo**drooká, **ne**sedávej **u** potoka...“ (hlavní akcenty jsou vyznačeny tučně s podtržením, sekundární akcenty pouze podtržením) je sekundární akcent na slabice -o- ve slově „modrooká“, na slabice -dá- ve slově „nesedávej“ atd. Slovní celky jsou tvořeny slovy a jejich proklitiky, enklitiky, předložkami, sponovými slovesy. Tak ve verši „**v po**toce je **ha**strmánek, **za**tahá tě **za** copánek“ jsou slovní celky s enklitiky „v potoce je“, „zatahá tě“, a slovní celek s předložkou „za copánek“.

[30] Symbolem x̀ se značí sekundární akcent, symbolem x́ akcent primární či bez rozdílu jakýkoli akcent ve verši, pokud není nutné je rozlišovat. V akcentových schématech ovšem často bývají přítomna rezidua časoměrných schémat, a tedy i symboly pro dlouhé a krátké slabiky: ⏑, —.

[31] Pravidla shrnuje KELLER (1886: 23-28).

[32] KELLER (1886: 37-38).

např. *Taùrásia*, *bìcórpores*; na začátku verše mají čtyřslabičná a delší slova sekundární akcent (bez ohledu na tvar), na jiném místě pouze slova delší; „normální počet slabik" je 7 v prvním kólu, 6 ve druhém kólu.[33] Přízvuk se určuje pro slovní celky („word-groups"), nikoli pro izolovaná slova.[34] Césuru uznává jedinou – mezi kóly, kde je také přípustný hiát. Lindsay stanoví pro saturnský verš dvě možná schémata s variacemi ve druhém kólu:

typ A: x́x(,)x́x,xx́x x́xx,xx́x
(xxx́x,x́x)
typ B: x́x(,)x́x,x́xx xx́xx,x́x
(xx́x,x́x)

Především nedůsledné zacházení s primárními i sekundárními akcenty (měří se *paciscúntur*, ale *prìmárium*; *aùspício*, ale *auspícium*), pevně daný akcent na počátku verše (výsledkem jeho aplikace je např. přízvukování *bìcórpores*) a skutečnost, že asi třetina veršů má v kólech jiný než „normální" počet slabik,[35] činí teorii nepřesvědčivou, na což upozorňují zastánci časoměrných i akcentových teorií. Přesto vyvolala Lindsayova „modified accentual theory" první velkou vlnu zájmu o akcentový výklad schématu saturnského verše.

Její nedostatky se později snažil napravit např. Fraser (1909) a Král (1913). Ti Lindsayovo schéma upravují na schéma se 3 ikty v každém kólu. Fraser, který opakovaně upozorňuje na příbuznost italických meter s keltskými, pokládá saturnský verš za spojení dvou kratších veršů o 3 primárních či sekundárních akcentech.[36] Neklade již přízvuk na začátek každého verše, jak ukazuje jeho měření verše *supérbitèr contémtim* | *cónterit lègiónes* (NAEV. *carm. frg.* 45), nicméně stále přízvukuje *bìcórpores*.

Poměrně časté stýkání dvou akcentů zavrhuje Král (cf. str. 9: Keller), který považuje Fraserovu metodu za násilnou a sám připouští v kólech, ač ne pravidelně, pouze 2 (v druhém kólu častěji, v prvním výjimečně) či 4 ikty (zřídka, v prvním kólu). Arze mohou být dle Krále (1913: 49) zastoupeny jednou až dvěma nepřízvučnými slabikami, poslední arze v kólech mohou být potlačeny a obě kóla mohou začínat anakruzí, což Královi umožňuje přízvukovat *bicórporès*. Královo šestitaktové schéma je tedy i s variacemi možno zapsat:

(x),x́x(x),x́x(x),x́(x) (x)x́x(x),x́x,x́(x).

V zásadě stejně formuluje schéma saturnského verše Kolář.[37] Nepracuje však se slovními celky a sekundární akcent vysvětluje nutností zamezit příliš dlouhé sekvenci nepřízvučných slabik, přičemž na jednoslabičná slova (tedy proklitika, enklitika, ale i substantiva) klade přízvuk pouze tehdy, když to vyžaduje rytmická sekvence.[38]

S teorií slovních celků, s nimiž pracují Lindsay, Král i Fraser, nesouhlasí ani Tanner (1973: 211), který se domnívá, že sekundární akcent vzniká působením iktu. Jinými slovy – akcent se vytvoří v místě iktu, pokud se neshodují a akcent porušuje rytmické schéma verše. Jeho teorie ovšem předpokládá pevně stanovené rytmické schéma s rozvrženými ikty, jimž se přizpůsobují pozice akcentů, zatímco ostatní teorie se snaží na základě rozvržení akcentů nalézt pozice iktů, a tak stanovit neznámé rytmické schéma.

Tanner (1973: 15) také upozorňuje na velmi zajímavou skutečnost: čteme-li saturnské verše přízvučně, může posluchač nabýt dojmu, že slyší spondaické hexametry.

4.4.1.2. Srovnání

Nedůsledné zacházení se sekundárními akcenty a slovními celky vedlo k rozdílnému měření veršů. Verš

bicorpores Gigantes | *magneique Atlantes*
(NAEV. *carm. frg.* 19)

měří badatelé takto:

Keller:	xx́xx	xx́x	xx́x	xx́x
Lindsay:	x̀x́xx	xx́x	x́x	xx́x (s elizí)
Fraser:	x̀x́xx	xx́x	x́x	x̀x́x (s elizí)
Král:	xx́xx́	xx́x	x́x	xx́x (s elizí)
Kolář:	xx́xx́	xx́x	xx́x	xx́x
Tanner:	x̀xx́x	xx́x	x́x	x́xx́ (s elizí)

Některé neshody lze snadno napravit, např. přízvukování *bìcórpores* nemůže obstát a jeho úpravou na *bicórporés* (viz Král, Kolář) získáme logické

[33] Toto pravidlo LINDSAY (1893: 305) zavádí proto, že schéma, které předpokládá 3 akcenty v prvním kólu a 2 ve druhém, pokládá za příliš obecné – dá se podle něj aplikovat na téměř libovolnou větu, což ukazuje na příkladě jedné věty z Ciceronovy řeči.

[34] Lindsay teorii „word-groups" poměrně podrobně vysvětluje (1893: 159-161), stanoví společný přízvuk pro slova a jejich „subordinate words", tj. části složených slovesných tvarů (*conféssa-est*), přivlastňovací zájmena (*voluptás-mea*), osobní zájmena (*miseró-mihi*), ukazovací zájmena (*intér-eos*), pomocná slovesa (*factúm-volo*), „pomocná" substantiva typu *res*, *modus* (*mirís-modis*), předložky (*in-aédem*), vztažná slova.

[35] ABBOT (1896: 96).

[36] FRASER (1908: 116).

[37] Přesto se Král a Kolář neshodují na přízvukování třetiny veršů uvedených Kolářem. Např. Král: *fíliam Cálypsónem* × Kolář: *fíliám Calypsónem*; *capítibús* × *cápitibús*, aj. Liší se v předpokládaných synizesích, elizích a přízvukování víceslabičných slov (KOLÁŘ 1947: 330-333; KRÁL 1913: 45-51).

[38] KOLÁŘ (1973: 332).

a obhajitelné schéma prvního kóla: xx́ xx́ xx́x. Ve druhém kólu jsou rozdíly na první pohled větší (podobně jako u časoměrného měření tohoto verše). U žádného z nich však příklonka *-que* netvoří tezi. Rozdíly lze zmírnit, pokud připustíme či naopak zamítneme elizi.

Nepříliš přesvědčivé je v časoměrném pojetí metrické schéma verše *noctu Troiad exibant capitibus opertis* (NAEV. *carm. frg.* 4). Dle akcentových teorií založených na penultimovém pravidle měří badatelé první kólon shodně x́x x́x xx́x, *opertis* shodně xx́x, *capitibus* ovšem shodně přízvukováno není: Keller měří xx́xx, Král: xx́xx́, Fraser, Kolář: x́xxx́, Lindsay: x́xxx, Tanner: x́xx́x.

Verš *ibidemque vir summus adprimus Patroclus*
(LIV. ANDR. *carm. frg.* 10)

v akcentovém pojetí vypadá takto:

Keller:	xxx́x	xx́x	xx́x	xx́x
Lindsay:	x̀xx́x	xx́x	Pátricoles adprímus	
Fraser:	x̀xx́x	xx́x	x̀x́x	xx́x
Král:	x́xx́x	xx́x	xx́x	x́xx́
Kolář:	x́xx́x	xx́x	xx́x	xx́x
Tanner:	x̀xx́x	xx́x	x́xx́	xx́x

Ve srovnání s rozdíly v iktech u časoměrných teorií nejsou rozdíly u akcentových teorií tak výrazné. Některé z nich se dají odstranit doplněním chybějících sekundárních akcentů.

Zbývá dodat, že i podle akcentových teorií se v saturnském verši často uznává synizese[39] (*ingenium*, *meas*, *eorum*), hiát většina badatelů připouští pouze mezi kóly,[40] v ostatních pozicích jej odstraňují pomocí elize. Někteří však uznávají více césur a také hiát na různých pozicích ve verši.[41]

4.4.1.3. Isochronie

Pulgram (1975: 215) upozorňuje, že pro akcentová ani kvantitativní metrická schémata není podstatný počet slabik, ale stejná doba trvání jednotlivých stop – i s o c h r o n i e. Přiklání se k akcentovému čtení, které požadavkům

[39] KOLÁŘ (1947: 332) předpokládá na některých místech konsonantickou realizaci vokálů „i" a „u", přičemž výsledek je stejný jako u synizese: *alius*, *puera*. TANNER (1973: 230) čte „u" a „i" před vokálem jako konsonanty u čtyřslabičných slov na konci prvního kóla, a dále u druhého a dalších slov libovolné délky ve druhém kólu.

[40] Např. TANNER (1973: 230).

[41] Podle KRÁLE (1913: 51) saturnské verše připouštějí elizi „jen tam, kde toho žádá verš. Jinde však průzev trpí." Dále Král předpokládá na mnoha místech koncové *-m* a *-h* bez elize. Podobně mluví o hiátu KOLÁŘ (1947: 330): *„...non ubique elisione tollitur, sed cum rhythmum membri violat."*

isochronie lépe vyhovuje. Pokud saturnský verš vyložíme jako verš založený na přízvuku, je snáze pochopitelné, že se přestal používat s nástupem časoměrného veršování.[42] V saturnském verši předpokládá šest taktů, tedy šest iktů, a uvádí jej do souvislosti s hexametrem.

4.4.2. Akcentové teorie založené na počátečním přízvuku

4.4.2.1. Parsonsova teorie („moraic trochee analysis")

Parsons formuloval v r. 1999 akcentovou teorii založenou na analýze tzv. moraických trochejů[43] a předpokladu, že iktus se musí shodovat s akcentem. Zároveň, a to činí jeho teorii nepřesvědčivou, předpokládá pro vývojovou etapu latiny, v níž byly složeny saturnské verše a již nazývá „Old Latin", počáteční akcent.[44] Vyjadřuje domněnku, že saturnský verš začal být pro rodilé mluvčí nesrozumitelný ve chvíli, kdy byl počáteční akcent nahrazen penultimovým,[45] a původní ikty se tak ocitly mimo akcentované slabiky. Každé kólon rozděluje na 4 prosodické stopy, celkem je tedy podle Parsonse v každém verši 8 iktů.[46] Dodejme ještě, že pracuje kromě primárního počátečního akcentu také s akcentem sekundárním.[47]

4.5. Akcento-kvantitativní schémata

Společně s více či méně přesvědčivými pokusy o časoměrné či akcentové řešení se záhy objevily také pokusy o kompromisní řešení. Výsledná akcento-kvantitativní schémata opět pracují buď s penultimovým nebo počátečním přízvukem.

4.5.1. Penultimový přízvuk

Novotný (1955: 93-97) prohlásil saturnský verš za „přízvučný i časoměrný

[42] KOLÁŘ (1947: 220).

[43] Moraický trochej je sled dvou mor, tedy např. jedna dlouhá slabika nebo dvě krátké.

[44] Teorie počátečního přízvuku v předliterární latině, která je dodnes uznávána prakticky všemi autoritami, byla založena výhradně na faktu, že v latině dochází ve vnitřních slabikách – podle této teorie nepřízvučných, a tedy oslabených – ke kvalitativním změnám vokálů (*facio* – *conficio*). PULTROVÁ (2006) však ukázala, že tyto vokalické změny probíhají jen v menší části latinských slov, v jasně vymezených slovotvorných kategoriích, a jejich příčinou tedy nemůže být akcent.

[45] PARSONS (1999: 134) jej nazývá „the Plautine system of accentuation".

[46] Parsons s předpokladem čtyřstopých kól v saturnském verši nepřišel první. Cf. KRÁL (1913: 52), který předpokládá tento tvar pro původní saturnský verš; WEST (viz kap. 4.6.3).

[47] Pro nedostatek prostoru a značnou složitost teorie zájemce o bližší rozbor odkazujeme přímo na citovanou práci.

zároveň". Teze spadají „toliko na přízvučné slabiky dlouhé nebo na přízvučné dvojice slabik krátkých". Tezi tak nemůže tvořit krátká akcentovaná slabika ve skupině ◡—. Takovou skupinu lze ovšem díky jambickému krácení opět upravit na přízvučnou dvojici krátkých slabik, které tezi tvořit mohou.

Jakákoli akcentovaná slabika tedy může vytvořit tezi, a Novotného teorie je tak spíše čistou přízvučnou teorií, než přízvučně-časoměrnou. Uznává však pouze primární akcenty, jichž je podle něj ve verši zpravidla 5, výjimečně pouze 4, či naopak 6.

4.5.2. Počáteční přízvuk

Vendryes představil v dodatku knihy *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en latin* akcento-kvantitativní schéma saturnského verše založené na počátečním přízvuku. V prehistorické době, do níž saturnské verše podle Vendryese patří, měla latina, kvantitativní jazyk, počáteční přízvuk, a oba tyto principy se projevují v jejím veršovém systému. Verše je tedy třeba měřit časoměrně, přičemž počet slov, resp. slovních celků musí být v každém verši stejný, aby byl zachován shodný počet akcentů.

Pro první kólon verše stanoví Vendryes (1902: 321-326) schéma:

x́◡̲ x́◡̲ x́—◡̲

pro druhé kólon:

x́(◡)◡̲ x́(—)◡̲.

Sám ovšem přiznává, že schématu prvního kóla odpovídá pouze 48 veršů ze 103, schématu druhého kóla odpovídá pouze 58 veršů.

Co se týče časoměrné části, schéma je příliš volné, než aby se dalo hovořit o časomíře. Problematika počátečního akcentu byla již vyložena.

4.6. Jiné teorie

Někteří badatelé, nespokojeni s výsledky časoměrných a akcentových teorií, se pokusili dokázat, že je saturnský verš založen na principech zcela jiných – např. na principu počítání slabik či slov. Jiní autoři formulovali teorie synkretické, jimiž se snažili dokázat, že se některé zdánlivě odlišné teorie vzájemně zcela nevylučují (a naopak jejich principy mohou být na sobě závislé).

4.6.1. Isosylabické teorie

První isosylabické výklady schématu saturnského verše se objevily v 19. století. Z novodobých badatelů zastával tento výklad L. Herrmann (1962: 792 n.), který na základě poznámky Bedy Ctihodného:

> *Videtur autem r h y t h m u s metris esse consimilis, quae est verborum modulata compositio, non metrica ratione, sed n u - m e r o s y l l a b a r u m ad iudicium aurium examinata, ut sunt carmina vulgarium poetarum.* (*gramm.* VII 258, 24-27)

interpretuje Serviovo *ad rhythmum solum* jako *ad numerum syllabarum*. Podobně vykládá i další antické zmínky o saturnském verši, který pokládá za dvanáctislabičný isosylabický verš.[48] Většina badatelů však, uvažuje-li o počtu slabik v saturnském verši, jej považuje za verš třináctislabičný.

Freeman (1998: 71-72) člení verš stroficky na dva kratší verše (ty odpovídají dříve definovaným kólům), o průměrné délce 7 a 6 slabik. Dále na základě statistického rozboru třinácti nápisů a zlomků Livia a Naevia dokazuje, že nejčastěji a nejpravidelněji (v 70 % veršů) zastoupeným prvkem v saturnských verších je trojslabičné slovo na konci těchto poloveršů, před nímž je tzv. *caesura korschiana*. Výrazně se v něm také projevuje aliterace.[49] Schéma saturnského verše stanoví Freeman takto:[50]

(xxxx) xx xxx
(xxx) xx xxx

Akcentové a časoměrné prvky jsou podle něj v tomto verši přítomny pouze sekundárně.

4.6.2. Počet slov

Pighi (1957) se domnívá, že jediným stabilním prvkem v saturnském verši je počet slov ve verši (kromě všeobecně uznávaného faktu, že je saturnský verš rozdělen dieresí na dvě kóla). Saturnský verš má dle něj schéma:

o (o) o o o (o značí slovo).

Teze jsou ve verši přítomny dvě a stejně jako arze jsou tvořeny vždy celým slovem či slovním celkem, přičemž verš začíná vždy arzí tvořenou jedním či dvěma slovy, např.:

arze	teze	arze	teze
Topper facit	*homines*	*ut-prius*	*fuerunt.*

(LIV. ANDR. *carm. frg.* 27)

Pighi (1957: 59) pak shrnuje: „Saturnský verš je latinský zástupce veršového systému založeného čistě na slovním rytmu (*p u r o r i t m o v e r b a l e*), který nepochybně odkazuje na dobu společné či vedle sebe existující italo-kelto-germánské kultury."

[48] HERRMANN (1962: 798).

[49] Právě přítomnost aliterace považuje za důkaz neřeckého původu (Freeman: 1998: 70).

[50] V isosylabických teoriích značí symbol x jednu slabiku libovolné délky a akcentu.

4.6.3. Synkretické teorie

V r. 1934 uveřejnil A. W. De Groot studii *Le vers saturnien littéraire*, v níž na základě statistických rozborů[51] zlomků Livia a Naevia popisuje literární saturnský verš jako verš, v němž se dají vysledovat tendence k následujícím pravidelnostem:[52]

• ke stejnému počtu slabik a slov ve verši (počet x naznačuje počet slabik ve slovech; mezerou jsou oddělena jednotlivá slova):

xx xx xx xxx xxx xxx

• k pravidelnému rozvržení dlouhých a krátkých slabik:

⏑̄ | ⏑— | ⏑̄ — ⏑̄ || —⏑ ⏑̄ | ⏑̄ — ⏑̄

• ale také slabik přízvučných a nepřízvučných:

ẋxxxxẋx
ẋ(x)ẋx(x)ẋx | ẋxẋxxẋx
ẋxxxẋx

De Groot také zkoumá závislosti mezi těmito jevy (např. rozvržení přízvučných slabik může být závislé na rozvržení slabik a slov nebo na časoměrné struktuře verše).

Na závěry De Groota navazuje Beare, který s De Grootem souhlasí, že pro saturnský verš nelze formulovat zákony, ač v něm lze vysledovat tendence k pravidelnostem.[53] Zároveň říká, že jediným bezvýjimečným prvkem je v saturnském verši césura uprostřed. Skutečnost, že žádnou z navrhovaných teorií nelze bez výjimky na dochované saturnské verše uplatnit, vysvětluje absencí pravidelného rytmu v saturnském verši, o němž v závěru svého pojednání Beare (1957: 130) prohlašuje: „Je to jednoduše řečeno skupina slov, po níž následuje další skupina slov o přibližně stejné (či o něco kratší) délce."[54]

Cole (1969: 72-73) se na základě jím předpokládané příbuznosti saturnského verše s keltskými metry snažil dokázat, že jeho charakter je sylabický

[51] Práce se statistickými soubory jsou zřejmě největší slabinou celé studie – soubor získaný ze zlomků Livia a Naevia se nedá považovat za statisticky příliš významný. De Groot např. tvrdí, že druhé slovo ve verši tenduje ke tvaru ⏑—, přičemž veršů, v nichž má druhé slovo tvar ⏑—, je u obou autorů celkem 18, zatímco veršů, v nichž má toto slovo tvar ——, je 13.

[52] DE GROOT (1934: 284 n.).

[53] BEARE (1957: 129).

[54] Celé pojednání pak završuje BEARE (1957: 131) tvrzením: „V žádném původním italském verši se nedá nalézt pravidelný rytmus. To, co nazýváme rytmem ve verši, v celé antice vytvořili pouze Řekové." To je ovšem v rozporu s podstatou lidové poezie. Nelze předpokládat, že na italské půdě nevznikla rytmická lidová poezie, bez ohledu na to, zda se jednalo právě o saturnské verše, či nikoli.

(vznikl spojením několika kratších sylabických kól), ač byl postupně proměňován tak, aby měl pravidelnou stichickou strukturu a časoměrné schéma řeckého jambického trimetru. V saturnském verši se tedy dle Cola uplatňují dva základní metrické principy – počítání slabik a časomíra.

West (1973: 175 n.) na základě srovnání indoevropských metrických systémů stanoví pro saturnský verš, v němž podle něj hraje roli počet slabik, délka slabik i akcent, tato možná schémata:

A xxxx ⏑́—⏑x xxxx⏑̄⏑̄x (⏑̄⏑̄ = obvykle krátká slabika),
B xxxx x⏑̄⏑̄x xxxx⏑̄⏑̄x,

kde se ⏑́⏑ měří jako ⏑́—, namísto sekvence xxxx může kólon začínat sekvencí ⏑̄⏑̄ x—, pátá pozice v typu B může být nahrazena ⏑ nebo vynechána.

Saturnský verš vznikl podle Westa kombinací indoevropských veršových prototypů ˄G a ˄G˄, přičemž G je základní indoevropský veršový prototyp xxxx ⏑—⏑—, a symbolem ˄G označuje veršové prototypy s chybějícími slabikami na začátku (˄G = xxx ⏑—⏑—) nebo na konci verše (G˄ = xxxx ⏑—⏑).[55]

4.6.4. Tripudium a „external beat"

Koster (1929) přišel s teorií, že saturnské verše vznikly spojením dvou původně samostatných kól, jejichž rytmus odpovídal rytmu primitivního italského tance zvaného *tripudium*.[56] V každém kólu tedy musí být přítomny tři rytmické vrcholy, přičemž před prvním z nich obvykle stojí nepřízvučná, krátká slabika.

Schéma saturnského verše stanoví:

třináctislabičný: x ẋxẋxẋx ẋxẋxẋx,
dvanáctislabičný, *akefalus*: ẋxẋxẋx ẋxẋxẋx,
čtrnáctislabičný, *prokefalus*: xx ẋxẋxẋx ẋxẋxẋx,

přičemž se slabikou označenou x se noha zdvihá, s iktovanou slabikou ẋ noha dopadá. Ikty klade Koster do určité míry nezávisle na pozicích přízvuku i délce slabik (ač ve většině případů iktus spadá na dlouhou nebo – méně často – na přízvučnou slabiku) a jsou určovány zvnějšku, tanečním rytmem. Koster nestanoví schéma na základě rozboru veršů, ale verše měří dle předem určeného schématu.

[55] WEST (1973: 169).

[56] KOSTER (1929: 315 n.): „Quid sit tripudium, nomen ipsum docet: saltatio, qua ter terram pulsaverunt (sive a radice, quae verbis pudendi et repudiandi inest, sive a vocis pedis ductum). Itaque at syllabae vocum, quae canebantur, ter alternis ictu intentione vocis quadam, alternis remissione pronuntiabantur."

Také G. Erasmi soudí, že v saturnském verši není přítomen žádný inherentní rytmický činitel,[57] a saturnský verš tedy musel být buď zcela arytmický, nebo mu byl rytmus dodáván zvnějšku. Domnívá se, že lidové a náboženské písně, samy o sobě arytmické, byly doprovázeny rytmickým nástrojem, a podle něj rytmicky zpívány, resp. recitovány.[58] Eposy Livia a Naevia, které nebyly určeny pro veřejný přednes, však již tento doprovod postrádaly, proto začaly být pociťovány jako rytmická próza (či arytmický verš). To vyvolalo potřebu dodat do verše rytmický prvek a jako prostředek ke zrytmizování zastaralého verše se uplatnila řecká časomíra.

Z uvedeného přehledu rozmanitých teorií o původu a metrické struktuře saturnského verše je zřejmé, že dosud nejsou uspokojivě vysvětleny ani základní otázky:

1. Jaký typ metrické struktury se uplatňuje v saturnském verši a jaký je její konkrétní tvar?
2. Které dochované verše lze vůbec považovat za saturnské?
3. Jaký je původ saturnského verše?
4. Jak interpretovat antické zprávy, které se tohoto verše týkají?

Při podrobnějším zkoumání navíc k otázkám základním přistupují další problémy:

- Do jaké míry v něm můžeme předpokládat elizi?
- Proč zvolil Livius Andronicus při převodu *Odysseie* složené v hexametrech právě saturnský verš?
- Jakou roli hraje v saturnském verši aliterace?

Citovaná literatura primární:

Fragmenta Poetarum Latinorum, ed. W. MOREL, Bibliotheca Teubneriana 1963.
Grammatici Latini, ed. H. KEIL, Leipzig 1857.
HORATIUS, *Opera*, ed. F. KLINGER, Bibliotheca Teubneriana 1982.
Remains of Old Latin I, Ennius and Caecilius, ed. E. H. WARMINGTON, Harvard 1961.
VARRO, *De lingua Latina libri*, ed. A. et L. SPENGEL, Berlin 1885.
VERGILIUS, *Opera*, ed. W. IANELL, Bibliotheca Teubneriana 1874.

Citace ze Servia jsou uváděny podle elektronické databáze *Bibliotheca Teubneriana Latina II*.

[57] ERASMI (1979: 132).
[58] ERASMI (1979: 135).

Citovaná literatura sekundární

ABBOT, F., 1896. Review: The Saturnian Metre by W. M. Lindsay. *AJPh* 17, 1, 94-97.
ARNOLD, E. V., 1907. The Saturnian Metre. *CR* 21, 103.
BARCHIESI, M., 1962. *Nevio epico. Storia, interpretazione, editio critica del primo epos latino*. Padova.
BEARE, W., 1957. *Latin Verse & European Song. A Study in Accent & Rhythm*. London.
BERGFELD, H., 1909. *De Versu Saturnio (dissertatio inauguralis)*. Utrecht.
COLE, T., 1969. The Saturnian Verse. *Yale Classical Studies* 21, 3-73.
DE GROOT, A. W., 1934. Le vers saturnien littéraire. *REL* 12, 284-312.
ERASMI, G., 1979. The Saturnian and Livius Andronicus. *Glotta* 57, 125-149.
FITZHUGH, T., 1912. Caesius Bassus and the Hellenization of Latin Saturnian Theory. *TAPhA* 43, 20-24.
FRAENKEL, E., 1951. The Pedigree of the Saturnian Metre. *Eranos* 49, 170-171.
FRASER, J., 1909. The Saturnian Metre. *AJPh* 30, 4, 430-446.
FREEMAN, P. M., 1998. The Saturnian Verse and Early Latin Poetics. *JIES* 26 (1-2), 61-90.
HAVET, L., 1880. *De Saturnio latinorum versu*. Paris.
HERRMANN, L., 1962. Vers vulgaires et vers saturniens. In: M. RENARD (ed.), *Hommages à A. Grenier, Coll. Latomus LVIII*. Berchem – Bruxelles.
HRABÁK, J., 1978. *Úvod do teorie verše*. Praha.
KELLER, O., 1883, 1886. *Der saturnische Vers I*. Leipzig 1883 (*non vidi*); *II*. Praha 1886.
KLOSS, G., 1993. Zum Problem des römischen Saturniens. *Glotta* 71, 1-2, 81-107.
KOLÁŘ, A., 1947. *De re metrica poetarum Graecorum et Romanorum*. Praha.
KOSTER, W. J. W., 1929. Versus Saturnius. *Mnemosyne* 57, 267-346.
KRÁL, J., 1913. *Řecká a římská metrika III*. Praha.
KRUSCHWITZ, P., 2002. Die antiken Quellen zum Saturnischen Vers. *Mnemosyne* 55, 465-498.
LEO, F., 1905. *Der saturnische Vers*. Göttingen.
LINDSAY, W. M., 1893. The Saturnian Metre. *AJPh* 14, 139-170, 305-334.
MUELLER, L., 1885. *Saturnische Vers und seine Denkmäler*. Leipzig.
NOVOTNÝ, F., 1955. *Řecká a římská metrika*. Praha.
PARSONS, J., 1999. A New Approach to the Saturnian Verse and Its Relation to Latin Prosody. *TAPhA* 129, 117-137.
PULGRAM, E., 1975. *Latin-Romance Phonology: Prosodics and Metrics*. München.
PULTROVÁ, L., 2006. *The Vocalism of Latin Medial Syllables*. Praha.
REICHARDT, A., 1893. Der saturnische Vers in der römischen Kunstdichtung. *JPhP* 19, Supplementbd., 207-253.

TANNER, R. G., 1961. The Arval Hymn and Early Latin Verse. *The Classical Quarterly, New Series* 11, 2, 209-238.
TANNER, R. G., 1973. The Evolution of Roman Epic. *PACA* XII, 15-22.
THURNEYSEN, R., 1885. *Der Saturnier*. Halle.
TODD, O. J., 1940. Servius on the Saturnian Metre. *The Classical Quarterly* 34, 3-4, 135-145.
VENDRYES, J., 1902. *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en latin*. Paris. 318-327.
VETTER, 1925. Zur altfaliskischen Gefässinschrift *CIE* 8079. *Glotta* 14, 26-30.
WEST, M. L., 1973. Indo-European Metre. *Glotta* 51, 161-187.
ZANDER, C. M., 1918. *Versus Saturnii*. Lundae.

Nápisy:
CIE *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, ed. K. PAULI, Leipzig 1919-21.
CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I², ed. Th. MOMMSEN, Berlin 1918.
ID CONWAY, R. S., 1897. *Italic Dialects*. Cambridge.

■ SUMMARY
Saturnian Verse: Summary of Recent Research

The article summarizes basic problems concerning the saturnian verse and attempts at their solution. It discusses the issue of the interpretation of antique messages and preserved primary materials. It as well touches upon the point of the origin of the saturnian. At length the article deals with the metric structure of the saturnian – systematically summarizes the existing theories (quantitative, accentual and other notions – isosylabic, syncretic, etc.) and tries to comprehend its principals.

Geografické chápání Evropy v nejstarší řecké tradici*

■ JAN SOUČEK (Praha)

V dnešní době pojem Evropa jednoznačně označuje jeden z šesti kontinentů a nikdo nemá pochybnosti o jeho přesném geografickém vymezení, avšak tento stav je výsledkem dlouhého vývoje, během něhož se jeho obsah postupně utvářel nejen v čistě zeměpisné rovině, nýbrž také ve smyslu utváření soudobé evropské identity.[1] Hojně diskutovaný problém, nakolik můžeme hledat její kořeny již v antickém světě, v tomto příspěvku ponecháme stranou, omezíme se výhradně na otázku, jak se vyvíjel obsah slova *Európé* jakožto geografického označení v archaické době.

Již v antice nebylo zcela zřejmé, po kom se světadíl Evropa jmenuje. Hésiodos uvádí ve své *Theogonii* (v. 357 a 359) ve výčtu dcer Ókeana a Téthye také Európu a Asii a později sofista Hippiás z Élidy odvozoval původ jména kontinentu právě od této Ókeanovny.[2] Podle nejrozšířenějšího podání však získala Evropa jméno podle dcery sídónského (resp. tyrského) krále Agénora (resp. Foinika), kterou dle známé báje, zpracované mj. ve 2. století př. Kr. Moschem v epylliu *Európé* a později Ovidiem v *Proměnách* (II, 846 nn.), unesl Zeus v podobě býka na Krétu.[3] Toto podání máme doloženo převážně až v dílech autorů hellénistické a císařské doby,[4] avšak o tom, že spojení foinické princezny a evropského světadílu je podstatně staršího data, svědčí již ve druhé polovině 5. století př. Kr. historik Hérodotos z Halikarnássu, který zpochybňuje rozšířené mínění, že světadíly Evropa, Asie a Libye mají jména po ženách. O Evropě zvláště píše, že nikdo neví, „odkud přišla ke svému jménu, ani kdo jí je dal, pokud nebudeme tvrdit, že má ta země jméno po Európě z Tyru". Za hlavní argument proti pojmenování Evropy po dívce z Asie poklá-

* Článek je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
[1] Srv. PAGDEN 2002, str. 33 nn.; HARTOG 1996, str. 5 nn.; RATTI 2005, str. 193 nn.
[2] *FGrHist* 6 F 10.
[3] Srv. KERÉNYI 1996, str. 86 n.
[4] Doklady shromáždil BÜHLER 1968, str. 39 n.; DIEZ DE VELASCO 1996, str. 123 nn.